

Трафімчык А.В. (Мінск)

Распрацоўка фантастычнай тэматыкі ў беларускіх п'есах-казках

На сучасным этапе развіццё дзіцячай драматургіі ідзе сцэжкамi, у многім не асвоенымi майстрамi гэтай літаратурнай дзялянкі. Чыннікам сталі не толькі шпаркія тэмпы навукова-тэхнічнага прагрэсу, але і новыя тэндэнцыі ў культурнай сферы ў цэлым. Крытыка ўжо заўважыла цягу аўтараў да асучаснівання казкі. Асабліва адбілася гэта менавіта на літаратурнай казцы. П'еса для дзяцей, нягледзячы на ўзроставую скіраванасць, сваімі канцэптэуальнымі катэгорыямі – перадусім канфлікту і характару – адлюстравала культурныя і сацыяльныя ўплывы на мастацкі дыскурс, зрэгавала на з'яўленне новых актуалій як у жыцці грамадства, так і ў светапоглядах падростаючай генерацыі. Як адзначае крытыка, “своеасаблівым далейшым развіццём літаратуры казачна-фантастычнага характару можна лічыць фэнтэзі” [9, с. 97].

У сілу моцнай і трывалай традыцыі, чым характарызуецца беларускае мастацтва наогул, наватарства не стала дамінантай, аднак пашырыла драматургічныя далягляды і аўтарскія магчымасці, дынамізавала творчы працэс у гэтым кірунку. Новае дыханне адкрылася ў жанрах казкі, маркіраванне якіх набыло самы шырокі спектр. Прычым кідаецца ў вочы тэндэнцыя да мадэрнізацыі. Назіраецца кантамінацыя класічных казачных матываў з рэаліямі дня сённяшняга, а часам і перавага апошніх. Канфлікты будуюцца на глебе, нярэдка шчодра ўзбагачанай не толькі элементамі жыцця сучаснай цывілізацыі, але і актуальнай жыццёвай праблематыкай. Знаходзіцца нямала вобразаў, якія ўяўляюць сплаў архетыповых рысаў са штрыхамі сучаснікаў. А паколькі тыповае ў характары прадвызначаецца канкрэтнымі жыццёвымі умовамі, раскрываецца праз адпаведныя абставіны [8, с. 23], то сёння ў беларускай дзіцячай драматургіі назіраецца ярка выражаная трансфармацыя тыповага ў казачных характарах: “характары – «сітуацыйныя», а сітуацыі – «характэрныя»” [3, с. 25].

Яскравым і паказальным прыкладам з'яўляецца “камп'ютарная гульня ў сцэнічным узаасабленні” Р. Баравіковай “Шклянныя горы, альбо Праграміст Чароўнай даліны” (2004). У п'есе традыцыйныя казачныя элементы заменены аналагамі сучаснай рэчаіснасці: дыван-самалёт – лятаючай талеркай, вірмяк-невідзімец – кавалкам нябачнай віртуальнай прасторы, чароўны клубочак – мабільным тэлефонам, іголка, ад якой залежыць жыццё Кашча-Несмяротнага, – лазерам. Прагаганіст Іван-Знайдзён са “звыклага фальклорнага персанажа” Праграмістам пераўвасабляецца ў маладзёна, які быццам бы “толькі што збег з нейкай сучаснай маладзёжнай тусоўкі” [2, с. 108]. Фактычна з героем адбываюцца тыя ж прыгоды, што і звычайна ў чарадзейных казках: лёс яго разлучае з дзяўчынай, і ён вымушаны перамагчы злую сілу, каб вярнуць каханую. Толькі казачныя дзеянні адбываюцца ў кантэксце зусім непрывычнага антуражу. Напрыклад, Кашч-Несмяротны жыве не ў якім-небудзь дрымучым лесе, а ў космасе, у халоднай і змрочнай Галактыцы. Бадай, адзіным, хто застаецца ў сваім звыклым абліччы, з'яўляецца стары Лесавік, якога можна разглядаць як захавальніка колішняй

культуры і традыцый. Акрамя таго, вобраз згаданага Праграміста выглядае як мінімум неардынарна: за ім бачыцца свайго роду alter-ego аўтара – Р. Баравіковай, якая такім чынам, зрабіўшы сябе прататыпам, адшукала месца ў кантэксте свайго твора, а не па-за яго тэкстуальнымі рамкамі.

Першы вопыт фэнтэзі Р. Баравіковай – “Міжпланетны пажарнік” (1994) – быў не такім удалым. У п’есе прысутнічаюць акрэсленыя характары: сярод герояў адзначым летуценнага і добрага мамурыка, які ловіць знічкі, каб на планетах не ўспыхвалі пажары, і крата Бутуза, злоснага на ўсіх з-за сваёй прыроднай слепаты. Апошні з гэтай прычыны рыхтуе тэрарыстычны акт супраць планеты Мамурыя. Дастаткова ясны канфлікт. Аднак яго развязка пакідае адчуванне незавершанасці. Мамурыя выратавана: Міжпланетны Пажарнік ператварыў спробу Бутуза нашкодзіць у прыгожыя кветкавыя дожджы. Але ж праблема крата засталася нявырашанай: нікуды не зніклі ні яго слепата, ні яго злосць. Таму і развіццё канфлікту незразумела завісае ў часе і прасторы.

Прыгодніцка-фантастычным сюжэтам характарызуюцца п’есы З. Дудзюк “Сінязорка” (1995) і “Канікулы на астэроідзе” (1994). У апошняй распавядаецца, як трое падлеткаў падарожнічаюць па канікулах у космасе. Іх псіхалагічныя партрэты тоесныя нашым малым сучаснікам: героі імкнуцца вырвацца з-пад апекі дарослых, іх вадзіць новае і незнаёмае. Так яны трапляюць на астэроід, дзе жыве высланы калісьці злачынца. З’яўляючыся тыповым злым геніем, ён вынаймліў машыну стварэння жаўнераў для заваявання свету. Яму ўдаецца ператварыць у паслухмянага служку найбольш няўрымслівага з падлеткаў – Яся. Юрась і Алеся таксама апынуліся ў хітра расстаўленых цяжках. Здавалася б, сітуацыя безнадзейная. Аднак дзякуючы сваёй кемлівасці, здольнасці да аналітычнага мыслення, незламанай, волі падлеткі не толькі ратуюць сябе і свайго сябра, але і перапраўляюць злота генія на добрага дзядулю, перапраграмаваўшы яго машыну ў адваротным кірунку дзеяння.

Экалагічная казка Т. Мушынскай “Калі прыляцелі іншапланецяне” (2008) таксама прыгодніцкага плана, але выразнага канфлікту ў ёй не назіраецца. У творы праводзяцца паралелі паміж жыхарамі зямлі і прышэльцамі: аказваецца, у іх характарах шмат агульнага (у дзяцей тыя ж інтарэсы, у бацькоў тоесныя клопаты). Зямляне на фоне братоў па розуму з далёкай планеты, якая ў свой час пацярпела катастрофу і дзе зараз нічога не расце, павінны быць шчаслівымі і шанаваць сваю зямлю, яе прыродныя багацці, – такі лейтматыў п’есы. Няма ні тое што сутыкнення супрацьлеглых характараў, няма ўвогуле характараў, больш-менш акрэсленых у мастацкім плане. Як адзначаў яшчэ Арыстоцель, “дзеяная асоба будзе мець характар, калі ... у мове ці дзеянні выявіць які-небудзь напрамак волі, які б ён ні быў” [1, с.44]. Гэтага ў творы Т. Мушынскай не назіраецца.

Моманты людскай адчужанасці, якія праяўляюцца ў кантэксте навукова-тэхнічнага развіцця, знайшлі адбітак у гіпербалізаваным выглядзе – “трылеры для дзяцей і дарослых” П. Васючэнкі “Кацярынка і Кэт” (2007), які распавядае пра амбівалентнасць сённяшняга людскога свету. Драматург

канструюе ў творы сучаснае жыццё, якое перастала быць натуральным. Нават людзі становяцца схематычнымі і прагматычнымі, як машыны. Кацярынку, у якой наперадзе заканчэнне школы і шляхі дарослага чалавека, бацькі рыхтуюць да будучыні. Іх падрыхтоўка не стасуецца з яе шчырай, яшчэ незабітай аксіялогіяй дарослых псіхікай, якая прагне не зносінаў з ідэалізаваным светам Сімулякрыі, а звычайнага прыроднага цяпла, без якога сучаснага чалавека можна лічыць абдзеленым. “Беднасць – гэта нашая адзінота” [4, с.15], – словы доктара, якія так і засталіся незразумелымі бацькамі, замбіраванымі стэрэатыпамі і канонамі спажывецкага грамадства. П. Васючэнка на прыкладах персанажаў адлюстравваў адну з мадыфікацый адвечнага канфлікту бацькоў і дзяцей, што спарадзіў стан цывілізацыі дадзенага этапу развіцця. Аднак Кацярынка дзякуючы Рыгорку знаёміцца з натуральным светам, прадстаўнік якога – Апошні Дзед. Дзяўчынка не вытрымлівае ўмоў механізаванага і штучнага свету. Развязка, якой паспрыяў анёл у абліччы цацкі-сімулякра, пакідае яе разам з Рыгоркам у свеце сапраўднага жыцця. А бацькам замест Кацярыны застаецца яе дакладная копія з Сімулякрыі, Кэт – увасабленне “правільнай” дзяўчынкі, але “калі-небудзь яны (бацькі – А.Т.) таксама прыйдуць сюды” [4, с. 16]. Такім чынам, аўтар абазначае безальтэрнатыўнасць вяртання жыцця людскога на кругі свае, чарговай гуманізацыі чалавека, перад якой пастала зараз дылема “трэба гуманізавацца або загінуць” [7].

У п’есе І. Сідарука “Віртуальнае зубрання” (2004) сімулякр зубранняці наадварот адыгрывае ключавую ролю ў перамозе добра над злом, якое таксама ўзнікае ў працэсе эвалюцыі чалавечай думкі і тэхнічных магчымасцей. Увасабляе зло Лавец. Ён вынайшаў клон-монстра-вірус, хоча злучыць яго з пушчанскім зубрам пятнаццатага стагоддзя, размножыць гібрыд да памераў неперажывальнага войска і заваяваць усю планету, распаўсюдзіўшы па ёй свае каштоўнасці. У якасці экзэмпляра для размнажэння абіраецца маці зубранняці, якому, такім чынам, неабходна не толькі ратаваць планету ад хцівага заваёўніка, але і сваю рэальную будучыню. Таго ж функцыю на зубрання ўскладае Астральнае вока. Аднак менавіта чалавечыя якасці, смеласць і кемлівасць, у дадатак да віртуальных магчымасцей сталі перадумовай перамогі і выратавання планеты ад катастрофы. Дзеянні зубранняці становяцца прыкладам таго, што “кожны з нас яшчэ можа зрабіць ... яшчэ можа паспець... яшчэ можа... уратаваць...” [6, с.12].

Як бачна, многія фантастычныя п’есы аб’ядноўвае перасцеражэнне ад згубных для жыцця шляхоў, на якіх па-за ўвагай застаецца тое, на чым жыццё і трымаецца, – чалавечнасць, любоў, дабрыня, без якіх інтэлект нічога не варты. На старонкі гэтых драматургічных казак выходзяць новыя вобразы – героі тэхнагеннай цывілізацыі. На змену фальклорным (ці стылізаваным пад фальклорнасць) персанажам (часта побач з імі) прыйшлі таксама вобразы з рысамі, зразумелымі дзецям па сучасным жыцці. Адвечны канфлікт паміж добром і злом асвяжыўся новымі сюжэтнымі перыпетыямі. Такім чынам, на прыкладах цікавых сюжэтаў і запамінальных персанажаў маладыя чытачы

знаёмяцца з магчымымі наступствамі прагрэсу, вынікамі чалавечага розуму, калі сам чалавек забываецца не толькі пра наваколле, але і пра сябе.

Разгледжаныя прыклады сведчаць, што беларуская п'еса-казка для дзяцей рубяжа XX – XXI стст. не выпадае з кантэксту агульнага літаратурнага працэсу. У з'яўленні жанраў фантастыкі і фэнтэзі некаторыя крытыкі бачаць уплыў постмадэрнізму, што накладвае адбітак і на казку, “якая становіцца аб'ектам яго гульні ў нароўні з міфічнымі персанажамі”, “бярэ ад постмадэрнізму адчуванне свабоды і раскаванасці (менавіта раскаванасці, а не раздзёрганасці і расхлябанасці, якія характэрны для постмадэрнізму ў наш час)” [5].

Фантастычныя п'есы для дзяцей беларускіх аўтараў спалучаюць у сабе як традыцыі, так і наватарства. Першае выяўляецца, безумоўна, у канфлікце, класічнасці якога – супрацьстаяння добра і зла – драматургіі пазбегнуць, бадай, немагчыма, а таксама – у характарах, аснова аксіялогіі якіх паранейшаму вывяраецца гуманістычнымі каштоўнасцямі. Тым не менш сюжэтныя калізій часта выходзяць далёка за рамкі парадыхмы казачных жанраў, якая фарміравалася на працягу стагоддзяў і ў часы алітаратурвання казкі паспела ў многім стэрэатыпізавацца. Пры гэўнай тоеснасці вобразы таксама абраслі некаторымі аксесуарамі, часам нечаканымі, але зразумелымі сучаснаму рэцыпіенту. Развіццё фантастычнай п'есы-казкі, прыкладаў якой яшчэ няшмат у нашай літаратуры, не толькі разнастайвае беларускую дзіцячую драматургію, але і адкрывае новыя далягляды для яе існавання на літаратурнай ніве, робіць чарговую казку творцам пра магчымасці і казкі, і п'ес для дзяцей увогуле.

Літаратура

1. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб. : Издательство “Азбука”, 2000. – 346 с.
2. Баравікова, Р. Шкляныя горы, альбо Праграміст Чароўнай даліны / Р. Баравікова / Маладосць. – 2004. – № 10. – С. 107–119.
3. Буряк, Б. Художественный идеал и характер / Б. Буряк. – М. : Сов. писатель, 1972. – 296 с.
4. Васючэнка, П. Кацярынка і Кэт : трылер для дзяцей і дарослых у 2-х дзях / Пятро Васючэнка / Культура. – 2007. – 28 ліп.–3 жн. – С. 8–10, 15–18.
5. Девятко, Н. Возможности влияния современных жанров : фантастика, фентези, сказка / Н. Девятко / Самиздат [Эл. ресурс]. – 2006. – Режим доступа : <http://zhurnal.lib.ru>. – Дата доступа : 03.03.2008.
6. Сідарук, І. Віртуальнае зубраня / І. Сідарук / Віртуальнае зубраня : зб. п'ес для аматар. драм. і лялеч. тэатраў / І. Сідарук. – Мінск : БелДПК, 2004. – С. 104–127.
7. Тертерян, И. “Гуманизироваться или погибнуть” / И. Тертерян / Вопросы литературы. – 1961. – № 6. – С. 188–195.
8. Фесенко, Э.Я. Теория литературы : учебное пособие / Э.Я. Фесенко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 336 с.
9. Шамякіна, С. Беларуская літаратурная казка / С. Шамякіна / Полымя. – 2008. – № 8. – С. 92–97.